

Lørdag 17. februar 1996

KULTUR

Herzls sanndrømte skrift om jødestaten

Ons lag var det 100 år siden Theodor Herzl utga pamfletten «Jødestaten». 14. februar 1886 forelå det sionistiske skriftet i et første opplag på 3000 eksemplarer. Drøye 50 år senere forelå staten Israel.

HÅN HARKET

barn

Det hadde begynt så lovende, sett med sionistens øyne. Theodor Herzl, som i ung alder hadde kommet til Wien fra Budapest, fremsto som legemliggjørelsen av den assimilerende wiener-jøde. Han hadde erobret byen med sin elegante og skarpe penn, og oppnådd anseelse som en begavet kulturskribent. Da han 35 år gammel sjokkerte byens litterære borgerskap med «Der Judenstaat» kunne han dessuten vise til flere dramatiske arbeider i tidens stil. Kun det siste av disse, «Den nye ghetto» (1894), gir en indikasjon på det som

men rundt århundreskiftet vokste frem som en følge av at de europeiske nasjonalismene var i ferd med å gjøre forholdene ulevelig for «europæeren par excellence» - Nietzsches karakteristikk av jøden.

Korrespondent i Paris

Derimot er det større uenighet om nøyaktig hvor Herzl gjorde sine skjellsettende erfaringer med antisemittismen. Høsten 1892 var han blitt stasjonert som korrespondent i Paris for den prestisjetunge avisen *Neue Freie Presse*. Han kjente godt til såvel von Schönerers og Luegers antisemittiske ekssesser som Eugen Dührings rasistiske skrifter. Men Dreyfus-saken, som han dekket som korrespondent, skal ifølge ham selv ha gjort et langt mer skjevnesvangert inntrykk på ham.

Det skyldes to forhold: For det første omfanget av den franske antisemittismen. Hannah Arendt skriver at klimaet i 1880 og 90-tallets Paris på mange måter kunne minne om tilstandene i Sentral-Europa 30-40 år senere. Herzl så det som måtte komme på europeisk nivå. Og det måtte komme nettopp fordi han hadde sett det i det land som fremfor noe hadde påtatt seg det historiske oppdrag å forvalte de liberale verdier.

Når franskmennenes tredje republikk til de grader var ridd av fedrelandssjåvinistiske lidenskaper, var det

„Herzls jødestat kan kanskje best karakteriseres som en wienersk velferdsstat - uten jødehat“

SJOKKERTE: Theodor Herzl forsto tidlig at jødeproblemet måtte få en moderne løsning, men den ellers så elegante og skarpe skribenten sjokkerte med sitt syn på hvorledes problemet kunne løses.

109788

skulle komme.

Men selv ønsket ikke Herzl å forlene «Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014». «Jødestaten» var nemlig ikke tenkt som en «statsroman». Med dette skriftet ville Herzl bryte fra det fantastiske, og henmot det politisk konkrete. Derfor drønte han frem skissen til en fiks ferdig stat med flagg, språk, jernbane, lærerarbeid, presteskap og hele sultemittene.

Så sent som noen måneder tidligere hadde Herzl sett for seg en ganske annenledes løsning på jødeproblemet, om ikke stort mindre radikal: En kollektiv massedåp av landets jøder i St. Stephens-katedralet. Men Herzl innså snart at jødeproblemet måtte få en moderne, og ikke en tradisjonell løsning, som massedåpen, til tross for sin radikalitet, representerte. Jødene måtte ut av Europa, ut av Europa og inn i det lovede land. Men det var for ham ikke avgjørende om det lovede hjemland ble lokalisert i Argentina eller Palestina - de to alternativene som drøftes i «Jødestaten» - eller Uganda, som han forsøkte å få gjennomslag for på kongressen i 1903.

Wienersk troika

Utgivelsen av den sionistiske pamfletten faller i tid mellom året da den folkekjære antisemitten Karl Lueger ble valgt til Wiens borgermester (1895) og året da keiseren måtte gi tapt i sitt forsøk på å hindre ham i å tiltre i henhold til folkeviljen (1897). Antisemitismen og sionismen er historisk sett to sider av samme sak - jødespørsmålet - noe som til tider har gitt støtet til groteske paradokser. Fremst blant disse er kanskje Adolf Eichmanns forkjærlighet for Herzls skrift, som Hannah Arendt forteller om i «Eichmann i Jerusalem».

At fellesskapet dessuten stikker dypere, er noe av et regigrep i Carl Schorskes fremstilling av den wienerske troikaen Georg von Schönerer, Karl Lueger og Theodor Herzl i «Fin de siècle Vienna». Sionisten og de to antisemittene gjør opprør mot de liberale konvensjonene, de innfører en ny tone i den ideologiske retorikken, de spiller på masene og bedriver utenomparlamentarisk aktivisme.

Faktorenes orden er imidlertid ikke likegyldig. Sionismen var for Herzls vedkommende en konsekvens av antisemitismen. Den jødiske nasjonalis-

ikke lenger håp for jødene andre steder i Europa. «Det var i Frankrike i 1800-tallets antisemitisme på dødsstraffsmaks», skriver Arendt. Og det kan tilføyes: med en assimileret jødisk dandy som profesjonell observatør på første rad.

De senere år er imidlertid den legendariske fremstillingen av Herzls omvendelse til sionismen blitt bestridt, grundigst av Jacques Kornberg, som i studien «Theodor Herzl - for Assimilation to Zionism» avviser den som en myteproduksjon Herzl selv ga støtet til. Det var i Wien grunnlaget for sionismen ble lagt, hevder Kornberg, Dreyfus-saken var av underordnet betydning.

Jødisk motstand

Med «Jødestaten» skrev Herzl seg ut av de fornemme wiener-kretsene, hvor han hadde investert så mye energi på å bli anerkjent. Sterkest motstand møtte pamfletten i jødiske kretser. Hans egen avis, Neue Freie Presse, skulle aldri komme til å nevne det sionistiske skriftet med ett ord.

Theodor Herzl var ikke sionismens første ideolog, like lite som «Jødestaten» var sionismens første ideologiske skrift. Som Amos Oz har gjort oppmerksom på, er sionismen et etternavn, ikke et fornavn. Blant øvrige stamfedre kan nevnes Moses Hess, som var en nær medarbeider av Karl Marx. Hans sosialistiske sionisme ble forfattet allerede i 1862 i skriftet «Rom og Jerusalem». Leon Pinskers nasjonalistiske sionisme, slik vi møter den i «Autoemancipation» (1882), er det første eksempelet på at sionismen formuleres som en nasjonalistisk posisjon på grunnlag av pogromene i øst.

Herzl kom altså til sionismen, en allerede eksisterende ideologi, og ifølge historikeren Arthur Herzberg kom han til den som en sann nietzscheaner: For å forandre historien. Til det formålet dugde det ikke med utopiske svermerier. Derfor slo Herzl allerede i forordet til «Jødestaten» fast at fortolkningsrammen for hans skrift ikke er den utopiske tradisjonen etter Thomas More. Skriftet skulle forstås som en handling. Heretter skulle hans ord være gjerningsord. Han fulgte ikke desto mindre opp med den sionistiske fremtidsromanen «Altneuland» (1902).

Striden omkring denne romanen røper noe vesentlig om Herzls tilbake-

REALITET: Vel 50 år etter at Theodor Herzl i 1896 utga «Jødestaten», ble den en realitet.

komst til jødedommen. Akkurat slik han i lengden var blitt tvunget til å erkjenne at han ikke kunne rømme fra sin jødiske arv, kunne han som sionist heller ikke vende tilbake til en sionis-

me som fornektet den liberale modernitet. Herzl ønsket en sekulær stat, hvor det riktignok skulle gjøres adskillig stas på presteskapet, men hvor det skulle vingeklippes for politisk innflytelse. Den sosialistisk forgreningen hadde han dermed lettere for å alliere seg med, skjønt den private eiendomsretten hadde en prinsippfast forsvarer i Herzl. Men det hadde også arbeidernes rettigheter. Et eget kapittel i «Jødestaten» er viet innføringen av syv-timersdagen.

Nei til jiddisch

Den kulturelle sionismen, som fikk sin fremste talsmann i Herzls krassesste kritiker Ahad Ha-am, også kalt den agnostiske rabbiner, måtte han derimot utkjempe adskillige slag med. I Øst-Europa hadde sionismen eksistert som kulturelt program i flere tiår, og det kanskje viktigste punktet var, i tråd med tidens nasjonalistiske tendens, språket som hjemstavn - for jødene vedkommende, hebraisk. Herzl ønsket alle språk velkommen til sin jødestat, inklusive hebraisk, men ghetto-språkene burde man etterlate i ghettoen. Exit jiddisch. Forøvrig gikk han inn for en tvangsfri sveitsisk språkmodell, hvor det etterhvert ville utskilles et riksspråk. Selv regnet han det som sikkert at det måtte bli tysk. Herzls jødestat kan kanskje best karakteriseres som en wienersk velferdsstat - uten jødehat.

Det var blant annet dissensen med den kulturelle sionismen som fikk Martin Buber til å kalle Herzl for «en jøde som var skremt ut av sin liberalistiske trygghet». Som Buber la til, kjente Herzl jødene historie vesentlig i form av hat mot jøder, altså på vrangen. De autentiske jødedom hadde knapt bidratt til å forme hans liv. Det er blitt sagt om Herzl at det først var etter at han oppdaget sionismen at han oppdaget sionistene.

Herzl satset all sin prestisje på det sionistiske kort, hellig i sin overbevisning om at han hadde funnet den eneste saliggjørende løsning på «jødespørsmålet», og han nølte da heller ikke med å forkynne den til sine lesere: «Er det jeg sier ennå ikke riktig? Er jeg forut for min tid? Er jødene lidelse ennå ikke tilstrekkelig store? Vi får se.»

Tidshorisonten var han ikke like skråsikker på, allikevel traff han med uhyggelig presisjon i sine notater etter hjemkomsten fra den første sionistkongressen i Basel, hvor han til tross for vanskeligheter var blitt styrket i troen på at han hadde satt i gang en bevegelse av verdenshistorisk betydning: «Hvis jeg skulle oppsummere Basel-kongressen i en setning, ville jeg sagt: I Basel skapte jeg den jødiske stat. Hadde jeg sagt det høyt, ville jeg blitt møtt med latter. Men om fem år, eller i det minste, om femti år, vil alle forstå det.»

Femti år senere ble den jødiske nasjonalstat proklamert.